

Summary: This article examines the state of the Jewish community in Ukraine in 20 - 30 years of twentieth century. Consider its historical development, socio-economic and cultural situation. Based on the analysis of diverse sources of national policy by the Soviet state. Served characteristic repression suffered by the Jewish population of the USSR.

Key words: Jewish minority, population census, national politics, repression.

УДК 94(477):351.751.5 «1920»

**Тетяна Стоян,
Платон Стоян
(Київ)**

НАУКОВА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ 1920-Х РОКІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ

Досліджено форми впливу політичної цензури в галузі науково-історичних досліджень в Україні 1920-х років. Проаналізовано інститут наукової критики, рецензування на замовлення.

Ключові слова: політична цензура, вчені-історики, рукописи, рецензії.

Сучасні реалії розбудови громадянського суспільства в Україні актуалізують осмислення суті та вивчення історичного минулого такого ганебного явища нашого історичного поступу як політична цензура. Дослідження основних проявів ідеологічної цензури часів становлення в Україні радянського тоталітаризму сприятиме розумінню її впливу на всі сфери життя держави.

Історіографія історії цензурних органів в УРСР 1920-1930-х років досить чисельна. Проте проблема ідеологічної монополізації наукової спадщини представників кращих історичних наукових шкіл 20-х років ХХ століття досі залишається малодослідженою. Тому метою даною наукової розвідки стало висвітлення різних форм ідеологічного впливу органів політичної цензури, які використовувались протягом 1920-х років щодо наукових досліджень українських істориків.

Органи політичної цензури в галузі науково-історичних досліджень використовували протягом 1920-х років різні форми впливу та ідеологічної корекції (візи-дозволи Укрліту на друк, рецензії, зволікання з друком, матеріальне заохочення, посадове просування, конфлікти корифеїв академічної науки). Монографії, збірники, щорічники, періодичні видання, присвячені історії України, підлягали цензурному перегляду. Наявність науково-історичних шкіл в Україні 1920-х рр. (М.С. Грушевського,

Д.І. Багалія, А.Ю. Кримського), розмаїття проблемно-тематичних пріоритетів та актуалізації давньої історії можна пояснити відносно «мирним співіснуванням» дореволюційних концепцій (народницької, державницької тощо) з марксистськими в умовах «непівського ренесансу», недостатньою кількістю, а головне відсутністю професійно підготовлених політцензорів в царині історії України, вдалим маскуванням історичних досліджень в тогах псевдомарксизму (використання термінів-символів «класи» тощо), намаганням партійних структур схилити авторитетних учених до співпраці з метою звеличення комуністичного ладу та обґрунтування універсальності і праведності ідей більшовизму. Цензура діяла, ідеологічний контроль за історичною наукою відбувався, але у 1920-х рр. переважала виховна функція, хоча при нагоді застосовували адміністративні заходи (затримка друку, заборона виходу, навіть вилучення літератури). Поглиблене вивчення періоду Київської Русі, незважаючи на різні тлумачення, загалом відповідало формуванню ідеологеми про єдність слов'янських народів, а історія Хмельниччини використовувалася задля зміцнення союзу російського та українського народів. Ці обставини також стримували цензорів, а висвітлення негативних соціально-економічних та політичних наслідків самодержавства було вагомим знаком лояльності «старої» генерації істориків владним структурам. Повернення М.С. Грушевського та його діяльність в Україні не загрожувала «зміновіхвістком», тобто переродженням влади і духовним відродженням, тому що партійно-радянські органи очолили цей процес (українізація, коренізація, обмеження церкви, цензура).

Діяв інститут наукової критики, тобто рецензування, замовленого політредактором видавництва, а також відгуків на опубліковані праці. Розлогі та куці тексти рецензій збереглися в архівному фонді Всеукраїдава, які проливають світло на критерії визначення наукової зрілості твору, його історіографічну цінність та політичну доцільність. Наприклад, директор Катеринославського краєзнавчого музею, професор, академік ВУАН Д. Яворницький написав позитивну рецензію на книгу І.І. Барабаша-Нікіфорова «Нариси природи Катеринославської губернії», яка була наслідком «...багаторічних, ретельних і самовідданих досліджень автора» [3, арк.13]. Відомий український етнограф, історик козацької старовини надіслав рецензію до видавництва 25 травня 1923 р. Рецензенти виконували замовлення редакції чи видавництва, але без упереджених ідеологічних вказівок. Їх дотримання залежало від автора рецензії, від його політичних

переконань, позиції. Колишній російський есер та номенклатурний працівник Наркомзему УСРР В.М. Качинський, аналізуючи рукопис книги К. Панченка «Як організувати на селі кооператив» 13 червня 1924 р. зазначив, що він її відредагував, зробив «...деякі поправки, виправив помилкові погляди» [2,арк.310]. Рецензент виконував повноваження політредактора, тому що вносив правки, «виправляв погляди» автора.

Для публікації твору необхідно було мати, крім рецензії та висновку політредактора, візу-дозвіл органу політцензури – Центрального управління у справах друку. Зокрема, 30 квітня 1924 р. начальник ЦУДу М. Ікс повідомив Держвидав про те, що «...усі рукописи, які надходять до ЦУД для візи на друк, не мають на собі жодного затвердження редакції Держвидаву, що спонукує ЦУД до необхідності ретельного перегляду кожного рукопису» [85,арк.76]. Він визнав бажаним, щоб жодний рукопис не друкувався без його відповідного ухвалення редактором або директором видавництва. 18 листопада 1924 р. Держвидав України просив дозволу ЦУДу на ввіз творів М.С. Грушевського (Історії української літератури, т. 1-III; Історії України-Руси, т. 2, 3, 8) [1,арк.127].

Видавництво, замовляючи рецензію на той чи інший рукопис, виконувало функцію посередника між рецензентом та органами цензури, хоча після вказівок ЦУДу у квітні 1924 р. здійснювало ретельний перегляд матеріалу з точки зору його ідеологічної якості. Так, 23 травня 1924 р. Київська філія Держвидаву України запросила О.П. Оглоблина для з'ясування умов друку його праці «Нариси історії української фабрики», запропонувавши їй авторові видати спочатку першу частину першого тому обсягом 14 друк. арк., а з 15 серпня подати популярний виклад усієї історії української фабрики [3,арк.174]. Автор погодився, але просив не вилучати з видавничого плану першого тому книги, яка була взята ним з московського видавництва із сподіванням на швидкий друк в Україні. Рецензент рукопису В. Смушков, підкреслюючи ґрунтовність праці, особливо за відсутності літератури з економічної історії України, рекомендував її до друку. Інший рецензент вважав, що автор не з'ясував «тенденції розвитку української фабрики», використав описовий підхід, радив опублікувати її не російською, а українською мовою.

Рукописи, рекомендовані до друку, розглядалися на засіданнях наукових установ. Наприклад, 2 червня 1925 р. відбулося засідання історичної секції Кафедри історії української культури за участі Д.І. Багалія,

яка рекомендувала рукопис В.В. Дубровського «Селянські рухи на Чернігівщині після реформи 1861 р.» Два роки текст книги перебував у видавництві, допоки З. Гуревич не написав рецензію 14 липня 1927 р., підкресливши помилковість тези автора про те, що «...боротьба між панами та селянами не носила революційного характеру» [4,арк.13-18].

Рецензування рукопису книги професора М.Є. Слабченка «Матеріали до економічно-соціальної історії України 19–20 століття», яка мала 186 сторінок тексту і 95 сторінок документів, викликала неоднозначні відгуки рецензентів. Перша рецензія належала М.С. Грушевському, суть і зміст якої цитується вперше, позаяк архівну справу ніхто не використовував, а відгук авторитетного ученого є оригіналом. Він зазначив, що текст написаний «не дуже читко», але радив «як найскоріше» видрукувати, систематизувавши матеріал, виділивши цитати на кінець книги, додавши покажчик повних заголовків та бібліографічний опис джерел і літератури [3, арк. 220]. Інша рецензія, написана 12 лютого 1927 р., швидше належала політредакторові за відсутністю підпису. Актуалізація того чи іншого історичного процесу, його складових, на переконання цього рецензента, залежить від «політичних поглядів автора, знання самої історії, її розуміння, наявність матеріалів, критичного ставлення до них» [3,арк.176]. Методологічні вказівки рецензента виявилися порадою редакції, а далі були конкретні критичні зауваження: надто «...виділено роль і значення ліберального українського національного руху, боротьба з ним російської буржуазії», недостатньо висвітлені робітничий рух 1910–1914 рр., діяльність партії більшовиків, натомість декілька сторінок присвячено «...культурно-національному руху, Просвітам, Грушевському, Галичині, УСД». До недоліків були віднесені матеріали книги про діяльність Центральної Ради, Генерального Секретаріату, перевага у висвітленні «українського національного руху» порівняно з робітничим, уникнення історії здійснення жовтневої революції, її класового походження, боротьба Раднаркому з УЦР, випячування походу Муравйова і замовчування походу Петлюри. «Виходить, – зазначав політрецензент, – що Центральна Рада виявилася незаслужено постраждалою. Цитується Грушевський «На порозі нової України», до того ж без будь-якої критики наводяться його роздуми, спрямовані проти Радянської влади та «Москви». Історичний період (березень 1917 – березень 1918 р.), на думку рецензента, в праці М. Слабченка – «...націоналістично-міщанська мішанина цитат, однобоко підібраних», допущена «невірна політична

установка», тому її друк – це неприпустиме розбещення автора» [3,арк.176]. Два рецензенти, дві позиції: одна наукова, інша політична.

У 1925 р. О.Ю. Гермайзе упорядкував посібник «Українська історія в статтях і нарисах XVI–XVIII ст.», до якого залучив статті М. Грушевського, М. Покровського, В. Антоновича, В. Мякотіна, О. Єфіменко та інших відомих істориків. Рецензент звернув увагу на слабе бібліографічне оформлення книги, на те, що її автор «...не ставить виразно питання про класову боротьбу тієї доби», а головне вважав «...за необхідне поставити принципове питання про доцільність видання книжки подібного типу – уривки із праць, переважно старих істориків, чужих сучасному підходу до історичних явищ, цебто чи варто її загалом видавати чи для нашої доби вона не потрібна» [5,арк.14]. Упереджене ставлення до «старих істориків» було характерним для політичної цензури, однак за відсутності досвідчених «молодих» учених-істориків «...доводиться дати відповідь позитивну – при відсутності нової літератури, що освітлювала б наше минуле з марксистського погляду, доводиться постійно користатися як матеріалом, працями старих істориків, які діставати надзвичайно важко, а тому гадаю, що видання збірника т. Гермайзе полегшить справу вивчення нашого минулого, але при умові відповідних додатків (статті про економічний розвиток України XVII–XVIII ст. та класову боротьбу в той час) та приміток і пояснень упорядника до наведених статтів, що допомогли б читачеві вияснити й відкинути те, що нині застаріло й являється помилкою з погляду марксизму» [5,арк.15]. Вимоги зрозумілі, дотримання яких мало бути обов'язковим.

Теоретично гострою виявилася оглядова стаття М. Нечкіної, яка стосувалася висвітлення українськими істориками руху декабристів в Україні. Авторитетні дослідники – М. Грушевський, Д. Багалій, С. Єфремов з'ясували концептуальне питання такої термінологічної конструкції: «українські декабристи чи декабристи на Україні?» [7]. Дослідниця співставляючи погляди українських істориків, визнала самою «радикальною» в оцінці ролі декабристів позицію С. Єфремова, позаяк Д. Багалій шукав зв'язок українських декабристів з місцевими українськими умовами, не погоджуючись з думкою про оточення декабристів з «національними українськими революціонерами». Аналітичний огляд М. Нечкіної не мав марксистської риторики, але її науково-історична точка зору виглядала доволі категорично. «Українські академіки, – писала вона у 1928 р., – схильні

вирішувати питання у першому випадку і стверджувати, що в історії борців за самостійну Україну, особливо сторінку посідають ще незвідані для науки «українські декабристи» [7,с.187]. На сторінках журналу «Историк-Марксист» друкувалися статті, які виконували певне «соціальне замовлення», тобто розглядали українську історичну науку, особливо академічну, під кутом зору марксистської теорії [8].

До бібліографічно-анотаційних оглядів потрапляли книги українських авторів, збірники статей, які проходили своєрідну публічну апробацію. Зокрема, монографія академіка К.Г. Воблого про «російсько-українську» цукрову промисловість, яка вийшла у 1930 р. [10], не супроводжувалася ідеологічними оцінками, а бібліографічна праця, підготовлена відповідною комісією науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д. Багалія, викликала низку критичних зауважень: «надто бібліографічна», відсутність рубрики по соціал-демократії, жовтневої революції [6].

Загалом 1920-ті роки в історії України характеризуються наявністю ще деякого плюралізму в розвитку історичної науки. Це був час, коли історія України значною кількістю істориків розглядалася як самостійна і самодостатня галузь знань, а не як частина історії Росії. Співіснували різні методологічні підходи і принципи висвітлення історичного процесу. Однак цей плюралізм носив скоріше інерційний характер. На основі російської царської цензури поступово формувався потужний партійний та головлітівський контроль за розвитком історичної науки.

Джерела та література

1. ЦДАВО України, ф.177, оп.1, спр. 883. Листування з Центральним управлінням в справах друку, Українською книжковою палатою про дозвіл на видання рукописів, надісланих до видавництва, на відправку літератури за кордон та з інших питань, 1924 р., 323 арк.
2. ЦДАВО України, ф.177, оп.1, спр. 1075. Рецензії на твори надіслані до Всеукраїдава, 1925-1927 рр., 123 арк.
3. ЦДАВО України, ф.177, оп.1, спр.1076. Том 2. Рецензії на твори, надіслані до Всеукраїдава, 1925 р., 15 арк.
4. ЦДАВО України, ф.177, оп.2, спр. 1074. Рецензія на твори, надіслані до Всеукраїдава, 1925-1927 р., 345 арк..
5. ЦДАВО України, ф.177, оп.2, спр. 992. Рецензія на посібник Гермайзе «Українська історія в статтях і нарисах XVI – XVII ст..», 1925 р., 2 арк.

6. Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917–1927 роки / Склала Бібліограф. комісія науково-дослідної катедри історії української культури ім. ак. Д. Багалія в Харкові. – Х., 1930. – 145с.
7. Нечкина М. Украинская юбилейная литература о декабристах // Историк-Марксист. – 1927. – №3. – С. 187–190.
8. Скубницкий Т. Классовая борьба в украинской исторической литературе // Историк-Марксист. – 1929. – №17. – С. 26–40.
9. Воблий К.Г. Нариси з історії російсько-української цукро-бурякової промисловости / К.Г. Воблий. – Т. 2. (1861/62–1894–1895). – К.: ВУАН, 1930. – 400с.

Аннотація

Исследованы формы влияния политической цензуры в области научно-исторических исследований в Украине 1920-х годов. Проанализированы институт научной критики, рецензирования на заказ.

Ключевые слова: политическая цензура, ученые-историки, рукописи, рецензия.

Annotation

The forms of political censorship influence in the field of scientific historical research in Ukraine in 1920s were investigated. The Institute of scientific criticism, the review on request were analyzed.

Key words: political censorship, scientists-historians, manuscripts, Review.

УДК: 338.43.02 (477) «1991-2013»

**Наталія Усенко
(Київ)**

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА, ЯК ЧИННИК ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОЇ ТРУДЯЩОЇ МОЛОДІ 1990-2000-Х РОКІВ

У статті на основі архівних статистичних матеріалів, аналітичних напрацювань попередників розглянуто державну політику, як чинник повсякденного життя сільської трудящої молоді 1990-2000-х років. Наукова література, яка включає проблеми сільської молоді лише почасти розглядає проблеми її повсякденного життя а також, зміни у державній молодіжній політиці.

Ключові слова: сільська трудяща молодь, село, свідомість, цінності, молодіжна політика.

На початку ХХІ століття перед Україною настали такі нагальні завдання, як активізація державотворчого процесу, інтеграції в світові та європейські соціально-політичні інститути. У цьому контексті однією з найактуальніших у суспільному розвитку виявилася проблемо посилення ролі українського села, що виконує не лише функцію продовольчого забезпечення держави, а й залишається носієм матеріальних, культурних надбань, чинником політичної стабільності.